

**საფრთხის ქვეშ მყოფი ენების იუნესკოს ატლასი
და აჭარის საზღვრისპირა სოფლების მეტყველების ანალიზი**

ნათია აბაშიძე

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის ენებისა და საინფორმაციო
ტექნოლოგიების ცენტრის ასისტ. პროფესორი,
საქართველო, 6010. ბათუმი, ნინოშვილის ქ. 32/35
+995593456595. natia.abashidze@bsu.edu.ge
ORCID: 0000-0002-2495-260X

შოთა როდინაძე

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის ევროპოეტიკის დეპარტამენტის
ასისტ. პროფესორი, საქართველო, 6010.
ბათუმი, ნინოშვილის ქ. 32/35
+995591414168. shota.rodinadze@bsu.edu.ge
ORCID: 0000-0003-3209-2360

აბსტრაქტი

წარმოდგენილ ნაშრომში გათვალისწინებულია საქართველო-თურქეთის საზღვრისპირა სოფლების საფრთხის ქვეშ მყოფი მეტყველების ანალიზი, უფრო სწორედ, ლექსიკურ ნიშნებს, რომლებიც მოიცავს ძირითადად ზემო აჭარის მთიან ტერიტორიას (ქედა, შუახევის რაიონები და ნაწილობრივ ხელვაჩაური). აქვე საუბარია ენის სიცოცხლისუნარიანობის შეფასების სისტემისა და კრიტერიუმების განსაზღვრის შესახებ და ხაზგასმულია ენათა დოკუმენტირების და ახალი ენობრივი პოლიტიკის შემუშავების აუცილებლობა.

აღსანიშნავია, რომ კვლევაში გაშუქებულია პროექტ LaD-yCa-ს (ენის დინამიკა კავკასიაში) საველე სამუშაოების დროს შეგროვებული მონაცემები, ასევე არსებული წყაროები და სამეცნიერო კვლევები, რომლებიც შემუშავებულია ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის (BSU) კვლევითი ცენტრის მიერ. ჩვენ ვაჩვენებთ, რომ ქართული დიასპორის ეს სექტორი, ჯერ კიდევ არასაკმარისად შესწავლილი, მდიდარია ლინგვისტური ფაქტებით და შეიძლება განისაზღვროს, როგორც ფანჯარა კულტურული აკულტურაციის პროცესებისკენ. კვლევაში ასევე იქნება მოკლე მიმოხილვა აჭარის რეგიონის საზღვართან მდებარე თურქულ სოფლებში შემონახული ქართული დიალექტის შესახებ.

საკვანძო სიტყვები: მეტყველება; დიალექტი; საზღვარი; ენა; საფრთხე.

შესავალი

ენობრივი მრავალფეროვნება კულტურული მემკვიდრეობის ქვაკუთხედს წარმოადგენს. კომუნიკაციური ფუნქციის გარდა, ენა კაცობრიობის საგანძურს მოიცავს, მას შესწევს უნარი აღბეჭდოს ღირებულებები, მსოფლხედველობა, ინახავს კულტურულ კოდს და იდენტობას. როდესაც ენა ქრება, მასთან ერთად იკარგება ის ფასეულობები და ღრმა ცოდნა, რაც ამ ენაშია დავანებული. მსოფლიოში არსებული თითოეული ენა ხალხთა კულტურის უნიკალურობის დასტურია. თუმცა, იუნესკოს (UNE SCO) მონაცემებით, მსოფლიოში არსებულ ენათაგან ბევრს გაქრობა ემუქრება. ყოველ ორ კვირაში ერთი ენა ქრება⁴⁰. აუცილებელია ენათა დოკუმენტირება და ახალი ენობრივი პოლიტიკის შემუშავება.

მსოფლიო ენების მიმართ ინტენსიური კვლევების საწყისად შეგვიძლია მივიჩნიოთ 1997 წელი როცა პარიზში იუნესკოს

⁴⁰ <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000189451/PDF/189451fre.pdf.multi>

წარმომადგენლობით გაფორმდა მემორანდუმი, რომელიც მიზნად ისახავდა მსოფლიოში არსებული ენების მდგომარეობისა და პრობლემების შესწავლასა და კვლევითი პროექტების განხორციელებას, მსოფლიოს ენობრივი მემკვიდრეობის შენარჩუნების მნიშვნელობის გაცნობიერებას. მსოფლიო ენების აღწერა მოითხოვდა პირველადი მონაცემების შეგროვებას რეალური ენობრივი სიტუაციის დასადგენად. შეიქმნა 40 კითხვიანი (დია და დახურული კითხვა) სპეციალური კითხვარი, რომელიც შედგენილი იყო სოციოლინგვისტიკის კლასიკური კრიტერიუმების მიხედვით (Haugen, 1972), თუმცა ენების გავრცელებისა და პრობლემების შესწავლა **სტეფან ვურმის**⁴¹ ხელმძღვანელობით საკმაოდ ადრე დაიწყო. იუნესკოს ექსპერტთა ჯგუფი ბოლო ოცი წელია ისევ აქტიურად აგრძელებს უმცირესობების ენების კვლევებს.

ეინარ ჰაუგენმა შემოგვთავაზა ენის შესწავლის ახალი კონცეფცია და მას „ენის ეკოლოგია“ უწოდა. „ენის ეკოლოგია“ განისაზღვრება, როგორც „მოცემული ენისა და გარემოს ურთიერთქმედების შესწავლა“. ის მოიცავს შემდეგ დებულებებს:

- ენის ბუნებრივ გარემოს ქმნის ის საზოგადოება, რომელიც იყენებს მას როგორც ერთ-ერთ კოდს;
- ენა არსებობს იმ მოსაუბრეთა გონებაში, რომლებიც ამ ენაზე საუბრობენ და ამ გზით ფუნქციონირებს სოციალურ თუ ბუნებრივ გარემოში;
- ენის ეკოლოგიის ნაწილი ფსიქოლოგიურია: ურთიერთქმედებს სხვა ენებთან ორენოვან ან მრავალენოვან მოსაუბრეთა გონებაში;
- ეკოლოგიის კიდევ ერთი ნაწილი სოციოლოგიურია: ურთიერთქმედებს საზოგადოებასთან, რომელშიც ის ფუნქციონირებს როგორც საკომუნიკაციო საშუალება;

ენის ეკოლოგიას, უპირველეს ყოვლისა, განსაზღვრავენ ადამიანები, რომლებიც ამ ენას სწავლობენ, იყენებენ და გადასცემენ სხვებს.

⁴¹ https://muse.jhu.edu/article/25449/pdf#info_wrap

2001 წლიდან იუნესკოს ექსპერტთა ჯგუფი მუშაობს ერთ-იანი მექანიზმის შექმნაზე, ენის სიცოცხლისუნარიანობის შეფასების სისტემისა და კრიტერიუმების განსასაზღვრად. რა ფაქტორები განაპირობებს საფრთხის დონეებს? საენათმეცნიერო წრეებში აზრთა სხვადასხვაობაა რისკების შემცველი ფაქტორების დასადგენად, თუმცა თანხმდებიან მოსაზრებაზე, რომ ენის თაობათაშორის გადაცემა ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ფაქტორია. კრიტერიუმები ერთდროულად მოიცავს რამდენიმე ფაქტორს, რომელთაგანაც აღსანიშნავია:

- დემოგრაფიული ფაქტორი (მოსაუბრეთა რაოდენობა; პროპორცია მთლიან მოსახლეობასთან მიმართებაში);
- პოლიტიკური ფაქტორი (ენობრივი პოლიტიკა; საგანმანათლებლო მასალის არსებობა);
- სოციოლოგიური ფაქტორი (დამოკიდებულება ენის მიმართ; ცვლილებები, ენის გამოყენების სფეროები; თაობათაშორის გადაცემა);
- ლინგვისტური ფაქტორი (ენობრივი დოკუმენტაციის არსებობა) (Moseley, 2012:5).

მრავალი კომპლექსური საკითხია ჩართული საფრთხის დონეების მექანიზმში. საილუსტრაციოდ რამდენიმე მაგალითს გთავაზობთ:

1. როცა ენა გამოიყენება ოჯახში, მაგრამ არ ისწავლება სკოლაში - ამ შემთხვევაში, სავარაუდოდ საქმე გვაქვს ენასთან, რომლის გადაცემა/შენარჩუნება მხოლოდ ვერბალური გზით ხდება. ამის ნათელი მაგალითია საქართველო-თურქეთის სასაზღვრო ზონა, სადაც ლაზური ენა მეტ-ნაკლებად შენარჩუნებულია, მაგრამ ვინაიდან მას არ აქვს საგანმანათლებლო დატვირთვა, ლიმიტირებულია მისი გამოყენების სფეროები.

2. მიგრაციული პროცესები - განსხვავებულ ენობრივ სოც-იუმში მყოფი ინდივიდი ვეღარ იყენებს საკუთარ ენას ყოველდღიურ კომუნიკაციაში.

გარემოებები, ცხადია, განსხვავდება და კომპლექსურ ანალიზს საჭიროებს, მაგრამ ერთი რამ ნათელია, საფრთხის ქვეშ მყოფ ენას არ აქვს გავრცელების და განვითარების პერსპექტივა.

იუნესკოს ატლასის ბოლო, მესამე გამოცემა⁴² საფრთხის დონეების განხილვისას ძირითადად ეყრდნობა ენათა სიცოცხლისუნარიანობისა და საფრთხის ასახვის 5 კრიტერიუმს: დაუცველი, საფრთხეში მყოფი, აშკარა საფრთხის ქვეშ მყოფი, კრიტიკული სიტუაციის მქონე და მკვდარი ენები.

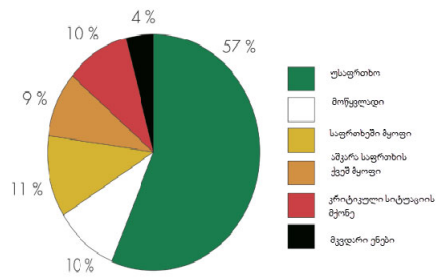
მსოფლიოს ენები სიცოცხლისუნარიანობის დონეების მიხედვით, მსოფლიოს საფრთხეში მყოფი ენების ატლასი, 2010. © UNESCO

ზოგადად საფრთხის ორი განზომილება არსებობს, 1. ენის მატარებელთა რაოდენობა, რომლებიც იდენტიფიცირდებიან კონკრეტულ ენასთან და 2. ენის გამოყენების ფუნქციები/სფეროები, რაც თავის მხრივ ენის შესუსტების თანმხლები მოვლენაა. დიაგრამაში⁴³ წარმოდგენილია იუნესკოს ატლასის მსოფლიოს ენები სიცოცხლისუნარიანობის დონეების მიხედვით:

⁴² მსოფლიოს საფრთხის ქვეშ მყოფი ენების ატლასი, მე-3 გამოცემა, ესპანეთი, 2010. გვ. 12.

⁴³ <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000189451/PDF/189451fre.pdf.multi>

მსოფლიო ენების კვლევების სტატისტიკური მონაცემებით

თუ ვიხელმძღვანელებთ, დღეს მსოფლიოში ექვსიდან შვიდი ათასამდე ენაზე საუბრობენ ⁴⁴ (Ethnologue), თუმცა მსოფლიოს მოსახლეობის 97% საუბრობს ენების დაახლოებით 4%-ზე და, შესაბამისად, მოსახლეობის მხოლოდ 3% საუბ-

რობს მსოფლიოს ენების 96%-ზე (Bernard 1996). დღესდღეობით ევროკავშირში 128 ენა საფრთხეში მყოფ ენად ითვლება.

ენის რევიტალიზაცია და შენარჩუნება პრაქტიკულ თუ ემოციურ დონეზე, მარტივი არ არის. როდესაც ენა ეშვება უსარგებლობის უფსკრულში, როცა ჩნდება განცდა, რომ ენას არ აქვს სტატუსი საზოგადოებაში თუ რეგიონში ინტეგრირებისთვის, რომ მას აქვს მცირე სოციალური ან ეკონომიკური ღირებულება, იზღუდება გამოყენების სფეროები, წყდება მისი განვითარება, ის აღარ გადაეცემა თაობებს.

აღნიშნული საკითხით 2017 წლიდან დავინტერესდით, როცა შევუერთდით LaDyCa – Language Dynamics in Caucasus – პარიზის სორბონის უნივერსიტეტისა და ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის ერთობლივი პროექტს, რომლის მიზანი კავკასიური ენების (ძირითადად, ქართველური ენების) კვანტიტატიური დიალექტოლოგიის, სოციო-ფონეტიკური და ეკო-ლინგვისტური მეთოდებით დამუშავება იყო.

მეთოდები

ენის დინამიკის კვლევისთვის ჩვენ მივმართეთ ჟან-ლეო ლეონარდის მიერ შემუშავებულ მეთოდებს, რომელიც მომზ-

⁴⁴ <https://www.ethnologue.com/>

ადდა მეზომერიკული ენებისათვის⁴⁵ მაღალმთიანი დიალექტური ვარიანტების შესასწავლად.

მიმდინარე კვლევაში გამოყენებულია დიალექტომეტრიის მეთოდი Gabmap ალგორითმების დახმარებით. Gabmap პროგრამული უზრუნველყოფა ზომავს დიალექტებს შორის მანძილს ლევინშტეინის ალგორითმის გამოყენებით. შესაბამისად, გვეძლევა შესაძლებლობა, გამოვავლინოთ დიალექტური სფეროები. Gabmap საშუალებას გვაძლევს ასევე ვიზუალურად გამოვსახოთ ის ადგილები, სადაც საუბრობენ ენის დიალექტებზე. ეს შეიძლება დაეხმაროს მკვლევრებს დიალექტებს შორის საზღვრების იდენტიფიცირებასა და მათ შორის განსხვავებების დადგენაში, გამოკვეთონ თითოეული დიალექტის მახასიათებლები და შეადარონ ისინი. აქედან გამომდინარე, Gabmap-ის დიალექტოლოგიური ანალიზი გამოიყენება ენის ვარიაციების შესასწავლად.

პროექტის ფარგლებში მოვინახულეთ მაღალმთიანი აჭარის 15 სოფელი. მოვახდინეთ თითოეული ვიდეო ფაილის არქივაცია. რუკის მიხედვით ვარჩევდით თითოეული რაიონის სამ სოფელს, რომელთაგან ერთი მაღალმთიან ზონაში მდებარეობდა, მეორე - შუა ზოლს ეკუთვნოდა, ხოლო მესამე, ვერტიკალურობის თვალსაზრისით, შედარებით დაბალი მდებარეობა ქონდა. მათ შორის მანძილი არ უნდა ყოფილიყო 13 კილომეტრზე ნაკლები. საველე სამუშაოების ამგვარი დაგეგმვა ემსახურებოდა იმ მიზანს, რომ დაგვედგინა თუ რამდენად განსხვავდებოდა დიალექტი უშუალოდ რეგიონის სოფლებს შორის.

ნარატივები მოიცავს შემდეგ თემებს: თქმულება, პარანორმალური მოვლენები, რეგიონში მომხდარი მნიშვნელოვანი ამბავი, კოლმეურნეობა, მიგრაციები, ტრადიციები, ქორწილი, კულინარია, სოფლის თავისებურება და ა.შ. შეიქმნა ბაზა, რაც საინტერესოა არამხოლოდ ლინგვისტური თვალსაზრისით, არამედ ისტორიული, ლიტერატურული, ფოლკლორული თვალსაზრისითაც.

---

⁴⁵ <http://jll.smallcodes.com/home.page>

შედეგები

პროექტი LaDyCa საფრთხის ქვეშ მყოფი ქართველური ენობრივი მრავალფეროვნების დოკუმენტირებას მოიცავდა იმ ტერიტორიებზე, რომლებიც ვერტიკალურობით ხასიათდებიან. პროექტი LaDyCa მჭიდრო კავშირშია *ალპური ენათმეცნიერების* პარადიგმასთან. ტერმინი „*ალპური ენათმეცნიერება*“ ჯონა ნიკოლსს ეკუთვნის და ის სხვადასხვა ასპექტს აერთიანებს: ეთნიკურ გეოგრაფიას, ეთნო-ისტორიას, საკონტაქტო ენებსა და ეკოლოგიურ გარემოს შორის რთულ ურთიერთობებს, რაც ხასიათდება ვერტიკალურობითა და საზოგადოებრივი ჯგუფების ურთიერთდამოკიდებულების ეკოლოგიური შრეებით (ე.ი. ლინგვისტური საზოგადოებები). **ენის დინამიკა** პროექტ LaDyCa-ს ძირითადი საკვლევი თემაა. ის იკვლევს ენის შესწავლისას წარმოდგენილ კლასიკურ პრობლემებს თანამედროვე მიდგომებით, რომლებიც განვითარების პროცესს დროსა და სივრცეში აღწერენ. ფაქტია, რომ ლინგვისტური თვისებები შეიძლება ჩაითვალოს კულტურულ მახასიათებლებად და მათი გავრცელება შესაძლებელია მოდელირებული იყოს კულტურის გავრცელებისა და ენის დინამიკის პროცესების მსგავსად.

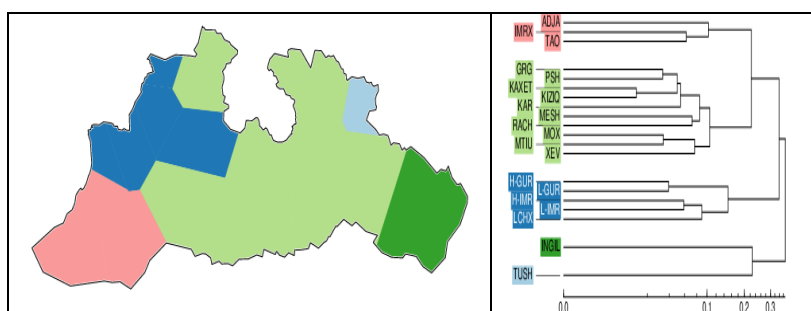
ენა იცვლება დროსა და სივრცეში. პირველ შემთხვევაში საქმე გვაქვს ენის ისტორიასთან (დიაქრონია), მეორე შემთხვევაში კი დიატოპიურ მრავალფეროვნებასთან. მიუხედავად ამისა, ეს განზომილებები, მუდმივი ურთიერთქმედებისას, შედარებით ავტონომიური რჩება. თანამედროვე ქართული ენა მდიდარია ეთნიკურ-ტერიტორიული დიალექტებით. თუმცა ეს განსხვავებები არ არის გამოხატული ისეთ სფეროებში, როგორიცაა მაგალითად, რომანულ-იტალიური, ან სხვა მკვეთრად დიფერენცირებული ევროპული დიალექტური ქსელები. ეს დაბალი ინტენსივობის ცვალებადობა განპირობებულია განსაკუთრებით სალიტერატურო ენის ძლიერი გავლენით, ძველი ქართულიდან (V ს.) თანამედროვე ქართულამდე (მე-18 საუკუნიდან) არსებული ხანგრძლივი ტრადიციით. ამიტომ, დიალექტებს შორის გამიჯ-

ვწა მეტ-ნაკლებად პირობითია ადგილობრივი და რეგიონული ერთეულებისთვის. მისი დაყოფა ადვილი არ არის: ერთი და იგივე ენობრივი ვარიაცია შეიძლება სხვადასხვაგვარად იყოს კვალიფიცირებული სხვადასხვა ავტორის მიერ – როგორც დიალექტები, კილო-კავები. ქვემოთ მოცემული რუკა და დენდროგრამა ცხადყოფს ცენტრალური ტერიტორიის მნიშვნელობას (მწვანე ფერი), რომელიც დაკავშირებულია ქართლთან და სტანდარტულ ქართულ ენასთან, განსხვავებით ჩრდილო-დასავლეთის ტერიტორიისგან (იმერული და გურული, ლეჩხუმური) ლურჯ ფერში.

რუკა 1. დიალექტური უბნები, უორდის მანძილი, *Gabmap* ინტერვალი 5.

დენდროგრამა 1. A 5 ქართული დიალექტების კლასობრივი ტაქსონომია (*Gabmap*)⁴⁶.

აჭარული, იმერხეული, და ზოგადად დასავლური (ვარდისფერში), სტრუქტურულად ცენტრალურ დიალექტთან ჯგუფდება. თუშური ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილში (ღია ლურჯში)

⁴⁶ გვსურს მადლობა გადავუხადოთ ელენ ჟერარდენს მონაცემთა ბაზისა და 200-ზე მეტი მონათესავე სიტყვის სიისთვის, ჟან ლეო ლეონარდსა და იდიან შეს *Gabmap*-ის მეთოდით (რუკა და დენდროგრამა) მონაცემთა დამუშავებისთვის. ასევე იხილეთ Léonard (2017 და 2022, დეტალური დიალექტომეტრიული კვლევისთვის და აბრევიატურებისთვის).

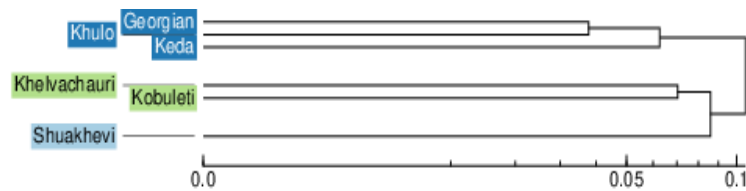
და ინგილოური (დიასპორული ენობრივი ნაირსახეობა, რომელზეც საუბრობენ ირანში, მუქ მწვანეში) ამ მონაცემების მიხედვით შეიძლება მივიჩნიოთ როგორც ცალკეულ ვარიანტებად, ანუ დიასისტემის ბირთვის გარეთ მყოფ ენობრივ ნაირსახეობებად. თუმცა, როგორც წესი, ქართული დიალექტების სურათი უფრო ჭრელია, გეოგრაფიული კოორდინატებიდან გამომდინარე.

აჭარული დიალექტი იყოფა ზემო აჭარულ და ქვემო აჭარულ ვარიანტებად. თუმცა სამეცნიერო წრეებში აჭარული ქვედიალექტების დიფერენცირების შესახებ განსხვავებული მოსაზრებები არსებობს. ერთი თვალსაზრისით, ზემო აჭარული მოიცავს ხულოსა და შუახევის დიალექტებს, ქვემო აჭარული კი - ქედის, ხელვაჩაურის და ქობულეთის რეგიონებს (ფაღავა, ცეცხლაძე 2017: 40). ჩვენი კვლევა Gabmap ტესტის საფუძველზე (იხ. დენდროგრამა 2, ქვემოთ)⁴⁷ მიზნად ისახავდა ქართული დიალექტური ქსელის ამ სეგმენტის მხოლოდ ფონოლოგიურ კომპონენტზე დაკვირვებას. კვლევები გვიჩვენებს, რომ ხულო და ქედა მიდრეკილია ლიტერატურული ენის კლასტერისკენ, როგორც გარკვეულწილად ასიმილირებული განშტოებისკენ, ხოლო ხელვაჩაური და ქობულეთი მოიაზრებიან შუახევთან კლასტერში. ეს კონფიგურაცია გამოწვევის წინაშე აყენებს ზემო და ქვემო აჭარას შორის არსებულ კანონიკურ ქვედანაყოფებს. ჩნდება ენობრივი მრავალფეროვნებები და არა ქვედიალექტები, რაც ეწინააღმდეგება ადგილობრივი ტაქსონომიის კანონიკურ ჩარჩოს.

დენდროგრამა 2. ვორდის მეთოდი, 3 კლასები/ინტერვალები:
აჭარულის ხუთი ენობრივი ნაირსახეობა vs სტანდარტული ქართული, 27 ფონოლოგიური წყარო

---

⁴⁷ დენდროგრამა დამუშავებულია მონპელიეს უნივერსიტეტის ლაბორატორიაში. აღებულია ჩვენივე კვლევიდან: Lexical Features of Upper Adjarian Dialect and Creative Thinking Preserved in the Collective Memory.

ცხრილში 1 მოცემულია შემოწმებული სიტყვების ჩამონათვალი 27 ერთეულიდან 7: მათ შორის, საწყისი მარცვლის დაკარგვა (პუნქტები 1, 3), პალატალური საწყისი დორსალური და არსებითი სახელის ხმოვანთა ლაბიალიზაციასთან საპირისპიროდ (პუნქტი 2), სონანტი პრეფიქსის კონსონანტიზაცია (პუნქტები 4,6) ან ვარდნა (პუნქტი 5), არსებითი სახელის პრეფიქსი.

მიუხედავად ამისა, აჭარულ დიალექტში, ზემოხსენებული ფონოლოგიური იზოგლოსების გარდა, განსაკუთრებით გამოვყოფთ უცხო ენიდან ნასესხებ ლექსიკურ ერთეულებს, კერძოდ თურქულსა და არაბულს. ამ ფენომენს შეუწყო ხელი აღნიშნული ტერიტორიის ისტორიამ: უცხოურმა ჰეგემონიამ გავლენა მოახდინა რეგიონში სალაპარაკო ქართულის ლექსიკაზე. აჭარულ *ქვედიალექტში* უცხოური ენებიდან ბევრი ნასესხობა შევიდა, რამაც არ შეცვალა აჭარულის მთლიანი ლექსიკური სტრუქტურა. დიალექტის ლექსიკური მასალა ძირითადად უცვლელი რჩე-

ქართული	1. კბილი	2. კამეჩი	3. ქვა	4. მხარი	5. მგელი	6. მზე	7. რკინა
შუახევი	კიბილი	კამეჩი	კლდე	ფხარი	გელი	მზე	რკინა
ქედა	კიბილი	კამეჩი	კლდე	ფხარი	მგელი	მზე	კინა
ხულო	კიბილი	კამეჩი	კლდე	ხარი	მგელი	მზე	რკინა
ხელვაჩაური	კიბილი	კამეჩი	კილდე	მხარი	მგელი	ზე	რკინა
ქობულეთი	კიბილი	კამეჩი	კილდე	ფხარი	გელი	მზე	რკინა

ბოდა, თუმცა ფონოლოგიურ ცვლილებებს ჰქონდა ადგილი, როგორც ეს ილუსტრირებულია ზემოთ ცხრილში 1.

ზემო აჭარულს ქვემო აჭარულისგან განასხვავებს ინტონაცია. აჭარულში შემონახულია დაღმავალი დიფთონგი: **ფთაჲ, დროჲ, დღეჲ...** სწორედ *ჲ* ქმნის დამავალ დიფთონგს (მ. ფაღავა).

აჭარული მეტყველებისთვის დამახასიათებელი ფონეტიკური თავისებურებებია: **ასიმილაცია, დისიმილაცია, ელიზია, მეტათეზისი, იოტიზაცია, ხმოვნის გარდაქმნა**. ზოგადად, აჭარულის თავისებურებები უკავშირდება გურულ და მესხურ კილოებთან მეზობლობას, აჭარული დიალექტის ლექსიკაზე გარკვეული გავლენა იქონია თურქულმა ენამაც..(ფაღავა, 2013:136).

ხატოვანი გამოთქმები: ლექსიკის ეს სექტორი მოითხოვს სასაუბრო მეტყველების ხანგრძლივ და სისტემატურ დაკვირვებას. ლექსიკური მონაცემების შეგროვებისას საჭიროა ყურადღება მივაქციოთ დიალექტში ხატოვან სიტყვებს. ბევრი სიტყვა და გამოთქმა თანდათან კარგავს თავის ფუნქციას და ხდება ისტორიის საკუთრება და არა მოსაუბრეთა რეპერტუარის ფუნქციური ელემენტები.

ხატოვანი გამოთქმები გამოიყოფა სხვადასხვა დარგის ლექსიკაში. ამ გზით წარმოშობილი სიტყვები ან გამოთქმები აზრს მეტაფორულად და ლაკონურად გადმოსცემენ. მსგავსი ლექსიკური ნიმუშები „ენის სამკაულია“, გარდა ლიტერატურული ფასეულობებისა, აღსანიშნავია, რომ ისინი მეტყველებას განსაკუთრებულ ხიზლს მატებენ და აზრობრივ ნიუანსებს სიზუსტით გადმოსცემენ.

ზემო აჭარულ მეტყველებაში გავრცელებული ხატოვანი გამონათქვამები ასახავს აჭარელი ხალხის ისტორიულ და სულიერ ცხოვრებისეულ გამოცდილებას.

ამრიგად, ზემო აჭარული ხასიათდება განსაკუთრებით მდიდარი ხატოვანი გამონათქვამებით. ცხადია, რომ ეს ენობრივი ნაირსახეობები სალიტერატურო ქართული ენისგან განსხვავდე-

ბიან როგორც სინტაქსური, ისე სემანტიკური სტრუქტურით, რაც ცალკე შესწავლის თემაა.

მსჯელობა

XVI საუკუნიდან საქართველოს სამხრეთ პროვინციები ოსმალეებმა დაიპყრეს, რამაც ადგილობრივი მოსახლეობის იძულებით გამაჰმადიანება და თურქული ენის ჭარბი გამოყენება გამოიწვია. თუმცა გადარჩა ზოგიერთი ენობრივი პრაქტიკა, რომლის ანალიზიც საშუალებას მოგვცემს აღვადგინოთ რეგიონის ისტორიული და ენობრივი პროფილი. აღნიშნულ პროვინციებში მოსაუბრეებმა მოახერხეს ქართული ენისა და ქართული (ქართველური) თვითშემეცნების შენარჩუნება. ზოგიერთი მათგანი დღემდე საუბრობს მშობლიურ ენაზე, თუმცა ახალგაზრდა თაობის დიდმა ნაწილმა ქართული ენა არათუ კარგად, არამედ საერთოდ არ იცის. არსებობს რეალური საშიშროება, რომ ზოგიერთი ქართული ქვედიალექტი საერთოდ გაქრეს. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორია ენობრივ აკულტურაციად არის აღწერილი - მსგავსი პროცესი ლაზურმა ენამაც განიცადა, რომელიც დღეს საფრთხის ქვეშ მყოფი ენაა.

ამჟამად სამხრეთ საქართველოში ოთხი დიალექტური ქვეერთეულის გამოყოფა შესაძლებელია, ესენია: აჭარული (მუჰაჯირთა შთამომავლების მეტყველებასთან ერთად), შავშური (მაჭახლური და იმერხეველი მეტყველებები), კლარჯული და ტაოური.

სპეციალური ლიტერატურა ხაზს უსვამს იმ ფაქტს, რომ აჭარული არის ერთ-ერთი იმ დიალექტთაგანი, რომლის შესწავლა დაკავშირებულია ქართული ისტორიული დიალექტოლოგიის საკვანძო საკითხებთან, იმდენად, რამდენადაც ამ უკანასკნელმა ხელი შეუწყო დამწერლობის ჩამოყალიბებას (ნიჟარაძე, 1975: 9).

„აჭარულმა დიალექტმა შემოინახა მრავალი არქაული სიტყვა იმ მნიშვნელობით, რაც ძველ ქართულში ჰქონდათ. იგი ქართული ენის ერთ-ერთი უძველესი და უაღრესად მნიშვნელო-

ოვანი, ენობრივი თვალსაზრისით მეტად მრავალფეროვანი დიალექტია, რომელმაც ქართული ენის სხვა დიალექტებთან ერთად ხელი შეუწყო ქართული სალიტერატურო ენის განვითარებასა და სრულყოფას“ (გიგინეიშვილი, 1961:391).

დღეს ტაოს, ისევე როგორც შავშეთ-იმერხევის ყველა ქართულ სოფელს ოფიციალური თურქული სახელწოდება აქვს. მიუხედავად ამისა, ადგილობრივი მოსახლეობა (როგორც ქართველები, ისე თურქები) სოფლებსა თუ მათ ცალკეულ ადგილებს ყოველდღიურ ურთიერთობაში კვლავ ძველი ქართული სახელებით მოიხსენიებენ.

აქვე აღვნიშნავთ, რომ მუჰაჯირმა აჭარელებმა (ათასობით მუსლიმი წავიდა რეგიონიდან თავშესაფრის საძიებლად თურქეთში, იმიგრაციაში), შავშებმა და კლარჯებმა შექმნეს სოფლები თურქეთის რესპუბლიკის სხვადასხვა პროვინციაში და დღემდე შეინარჩუნეს წინაპრების ენა, ფოლკლორი და ცხოვრება. მუჰაჯირთა დასახლებებთან ერთად ფართოვდება სამხრეთის ქვედიალექტების გავრცელების არეალი (ფალავა, ცეცხლაძე, 2017:10).

აუცილებელია ყურადღება გავამახვილოთ სოციოლინგვისტურ ტერმინებზე: „შიდა დიალექტი“ და „გარე დიალექტი“. ტაოურმა, შავშურმა და კლარჯულმა დატოვეს ქართული ენობრივი სისტემა და დამოუკიდებლად განაგრძეს განვითარება უცხოენოვან გარემოში, ამიტომ ისინი ენის გარეგანი დიალექტებია, აჭარული კი შიდა დიალექტია. ამ ორი ტიპის დიალექტს შორის არის შემდეგი განსხვავება: თითოეული მათგანი, მიუხედავად იმისა, რომ ენობრივად ქართული სისტემის ნაწილია, სრულიად განსხვავებულია ქართულ ენასთან სოციოლინგვისტური დამოკიდებულებით. ერთი მხრივ, შიდა დიალექტი განიცდის ქართული სალიტერატურო ენის გავლენას, მეორე მხრივ, აქტიურად მოქმედებს სალიტერატურო ენაზე და გარკვეული თვალსაზრისით წარმოადგენს მისი განვითარების შიდა რესურსს. ლექსიკური თვალსაზრისით, სამხრეთ ქვედიალექტებში არის თურქ-

ულიდან შემოსული სიტყვები, რომლებმაც განიცადეს ლექსიკალიზაცია და დამკვიდრდნენ აღნიშნულ დიალექტებში.

დასკვნები

დასკვნის სახით უნდა აღინიშნოს, რომ პროექტ LaDyCa-ს სოციოფონეტიკური კომპონენტი მნიშვნელოვან როლს ასრულებს ემპირიული საფუძვლის გაძლიერების საკითხში, ვინაიდან სიტყვათა ჩამონათვალის მეორადი მონაცემები ყოველთვის უნდა შეესაბამებოდეს უახლეს და მიმდინარე მონაცემებს, რათა ცვლილებათა შიდა ფაქტორები უკეთ იქნას აღქმული. თანამედროვე მეთოდოლოგიაზე დაფუძნებულ ჩვენს მიერ გაანალიზებულ მასალაში დადასტურებული ზოგიერთი სიტყვაფორმა და შესიტყვება ან საერთოდ არ გვხვდება, ან აჭარის საზღვრისპირა სოფლებისთვის დამახასიათებელი გადატანითი თუ ფიგურალური მნიშვნელობით არ არის არც ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში და არც დიალექტურ კორპუსში. აღნიშნული სოფლების მკვიდრთა მეტყველებაში ფიქსირდება როგორც უძველესი ხანის, ასევე, მხოლოდ ამ კუთხისათვის დამახასიათებელი ლექსიკური ერთეულები; მათგან ბევრი ისეთი სიტყვატერმინიც, რომლებიც ნაკლებადაა ცნობილი სამეცნიერო ლიტერატურაში. ამ რეგიონისათვის დამახასიათებელ ლექსიკურ მონაცემებს დიდი მნიშვნელობა აქვთ მთლიანად აჭარული დიალექტის ლექსიკური თავისებურებების დასადგენად.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- გიგინეიშვილი, ი., თოფურია, ვ., ქავთარაძე, ი. (1961). *ქართული დიალექტოლოგია* I. თბილისი.
- ნიჟარაძე, შ. (1961). *ქართული ენის ზემოაჭარული დიალექტი*, ბათუმი.
- ფალავა, მ. (2013). *მუჰაჯირთა მეტყველება და აჭარულის კილოკური შედგენილობის საკითხი*. იაკობ გოგებაშვილის-

- ადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია. მასალები, გორი.
- ფაღვა, მ. (2013) *ქობულეთურის ზოგიერთი თავისებურება მუჰაჯირთა შთამომავლების მეტყველების მიხედვით*. კრებული, № 7. ბათუმი.
- ფაღვა, მ. ცეცხლაძე, ნ. (2017) *სამხრული კილოები - ბრუნებისა და უღლების ძირითადი პარადიგმები*. გამომცემლობა „ივერიონი“ თბილისი.
- Abashidze, N. Rodinadze Sh. Turmanidze, N. (2022). *Lexical Features of Upper Adjarian Dialect and Creative Thinking Preserved in the Collective Memory*. Vitalite sociolinguistique des langues des massifs montagneux, Alpes et Caucase. Rome p.359.
- Barreña, A. Idiazabal, I. Juaristi, P. (2006). „*World Languages Review: Some Data*“. *Language Diversity in the Pacific: Endangerment and Survival*, edited by Denis Cunningham, David E. Ingram and Kenneth Sumbuk, Bristol, Blue Ridge Summit: Multilingual Matters, pp. 15-23. <https://doi.org/10.21832/9781853598685-005>.
- Eliasson, S. (2015). *The birth of language ecology: interdisciplinary influences in Einar Haugen's "The ecology of language"*. <https://doi.org/10.1016/j.langsci.2015.03.007>.
- Haugen, E. (1972). *The Ecology of Language*. Standford, CA: Standford University Press.
- Moseley, C. (2009), *Atlas of the Worlds Languages in Danger*, UNESCO, Paris.
- Meirion, P. J. (2013). *Endangered Languages and linguistic diversity in the European Union*. © European Union.
- Wurm, S. A. (1991). *Language Death and Disappearance: Causes and Circumstances*. Diogenes, 39(153), 1–18. <https://doi.org/10.1177/039219219103915302>.

REFERENCES:

- Gigineishvili, I., Tofuria, V., Kavtaradze, I. (1961). *Kartuli Dialektologia, I. (Georgian dialectology)*. Tbilisi.
- Nizharadze, Sh. (1961). *Kartuli Enis Zemoacharuli dialeqt'i (Upper Adjarian dialect of the Georgian language)*. Batumi.
- Faghava, M. (2013). *Muhajirta Metq'veleba da Acharulis Kilok'auri Shedgenilobis Sakit'khi (Speech of Muhajirs and the issues of composition of Adjarian subdialects)*. Iakob Gogebashvilisadmi Midzghvnili Saertashoriso Sametsniero Konferentsia. Masalebi. Gori.
- Faghava, M. (2013). *Kobuleturis Zogierti Tavisebureba Muhajirta Shtamomavlebis Metq'velebis Mikhedvit (Some features of Kobulehuri according to the speech of descendants of Muhajirs)*. Krebuli, № 7. Batumi.
- Faghava, M. Tsetskhladze, N. (2017). *Samkhruli Kiloebi – Brunevisa da Ughlebis Dziritadi Paradigmebi (Southern subdialects - basic paradigms of declension and conjugation)*. Gamomdzemloba, „Iverioni“, Tbilisi.
- Abashidze, N. Rodinadze Sh. Turmanidze, N. (2022). *Lexical Features of Upper Adjarian Dialect and Creative Thinking Preserved in the Collective Memory*. Vitalite sociolinguistique des langues des massifs montagneux, Alpes et Caucase. Rome p.359.
- Barreña, A. Idiazabal, I. Juaristi, P. (2006). „*World Languages Review: Some Data*“. *Language Diversity in the Pacific: Endangerment and Survival*, edited by Denis Cunningham, David E. Ingram and Kenneth Sumbuk, Bristol, Blue Ridge Summit: Multilingual Matters, pp. 15-23. <https://doi.org/10.21832/9781853598685-005>.
- Eliasson, S. (2015). *The birth of language ecology: interdisciplinary influences in Einar Haugen's "The ecology of language"*. <https://doi.org/10.1016/j.langsci.2015.03.007>.

- Haugen, E. (1972). *The Ecology of Language*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Moseley, C. (2009), *Atlas of the Worlds Languages in Danger*, UNESCO, Paris.
- Meirion, P. J. (2013). *Endangered Languages and linguistic diversity in the European Union*. © European Union.
- Wurm, S. A. (1991). *Language Death and Disappearance: Causes and Circumstances*. *Diogenes*, 39(153), 1–18. <https://doi.org/10.1177/039219219103915302>.